

tanbul 2000, s. 15, 16, 17, 19-20, 26, 29, 39, 43, 57, 61-63, 79, 125-127; Zeki Sönmez, "Balkanlar ve Karadeniz Çevresindeki Osmanlı Kale Mimarisi Hakkında Bazı Görüşler", *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 2001, II, 649-666; Ufuk Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, İstanbul 2007, s. 64; Mustafa Aydın, *Üç Büyük Gücün Çatışma Alanı Kafkaslar*, İstanbul 2008, s. 48, 99-101, 130-167; Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağında Kafkasya 1454-1829: Tarih-Toplum-Ekonomi*, İstanbul 2012, s. 480-481, 498; *İlkçağlardan Günümüze Abhazya Tarihi* (ed. Stanislav Lakoba v.dğr., trc. Uğur Yağanoğlu), İstanbul 2014, s. 41-42, 45-48, 54-55, 100-102, 112-115; *Büyük Gazete*, sy. 11, İstanbul 6 Kânunusâni 1927; "Suhumi", *ABr.*, XX, 116.

MUSTAFA AYDIN

SÛFÎ ALLAHYÂR

(صوفي الله يار)

(ö. 1133/1721)

Orta Asyalı
Nakşibendî-Müceddidî şeyhi.

Semer kant yakınlarında Kettekurgân'ın Mingler köyünde doğdu. Babası Temiryâr Allahkulî'dir. On yaşına gelince babası onu Buhara medreselerine gönderdi. Burada on beş yıl öğrenim gördükten sonra güm-rük idaresine başmemur oldu. Sert mizacı yüzünden tüccarlara baskı yaptığı, güm-rük vergisi meselesinden dolayı pazardaki bir tüccara kızıp onu başından yaraladığı, Buharalı Nakşibendî-Müceddidî şeyhi Hacı Habîbullah Buhârî'nin müridi olan tüccarın durumu şeyhine anlattığı, şeyhin de onun hidayete ermesi ve kendisine bağlanması için dua ettiği, bir süre sonra gönlünde tasavvuf yoluna girme arzusu doğup Şeyh Habîbullah'a mürid olduğu rivayet edilir. Bazı rivayetlere göre de Şeyh Habîbullah Buhârî kendisini müridliğe kabul etmek için Buhara'da evleri dolaşip dilencilik yapmasını, sokaklarda çiğ ve işkembe satmasını şart koşmuş, Sûfî Allahyâr da ki-bir hastalığını tedavi amacıyla önerilen ve nefse ağır gelen bu işleri yaparak müridliğe kabul edilmiştir. Habîbullah Buhârî'ye on iki yıl hizmet edip hilâfet alınca Kettekurgân'a döndü. Orada açtığı tekkede halkı irşad etmeye başladı. Bir süre sonra buradan ayrılıp Surhanderyâ vilâyetindeki Denov şehrinin Kettevahşivâr köyüne göç etti. Köyde irşad faaliyetinin yanı sıra dinî-tasavvufî eserler kaleme aldı ve burada vefat etti. Kabri bugün Özbekistan sınırları içindedir. Bazı kaynaklarda ise Allahyâr'ın Şeyh Sûfî Nevrûz Şehrisebzî'nin müridi olduğu ve 1136'da (1724) vefat ettiği öne sürülmüş, *Tuĥfetü'z-zâ'irîn*'de önce Sûfî Nevrûz'a, ardından Sûfî Nevrûz'un şeyhi

Habîbullah Buhârî'ye intisap ettiği kaydedilmiştir. Ölümünden sonra halifelerinden Gâyb Nazar irşada devam etmiş, onun yerine Sûfî İslâm Kerûhî geçmiştir. Sûfî Allahyâr'ın şeriata vurgu yapan ve ilmihal niteliği taşıyan eserleri Orta Asya ve Kafkaslar'da uzun süre okunmuştur.

Eserleri. 1. Sebâtü'l-âcizîn. Çağatay Türkçesi ile manzum olarak kaleme alınan akaid, ahlâk ve tasavvufa dair bir eserdir. XIX. asrın sonları ile XX. asrın başlarında Taşkent, Buhara, Kazan ve Bakü'de taş baskısı yapılmıştır. Bazı baskılarında kitabın adı *Sûfî Allahyâr* olarak kayıtlıdır (Taşkent, ts.). *Sebâtü'l-âcizîn*, Özbekistan'da Kiril alfabesiyle (Taşkent, Mehnat Neşriyatı, 1991; Çolpon Neşriyatı, 1991), Kazakistan'da Arap harfleriyle (nşr. Cunis Törecan, Almatı, Arıs Neşriyatı, 2002) yayımlanmış, ayrıca Baktiyar Azim ve Kamil Kiyaz tarafından Kırgızca'ya çevrilerek Kiril alfabesiyle neşredilmiştir (Karabalta 2007). Tâceddin Yalçıkuloğlu 1211'de (1796) *Risâle-i Azîze Şerh-i Sebâtü'l-âcizîn* adıyla Tatarca bir şerh yazmıştır (St. Petersburg 1847; Kazan 1850; Taşkent 2000). Selâhaddin b. Râvîl es-Selfimî el-Kırânî'nin yine Tatar Türkçesi'yle kaleme aldığı şerhi de (*İrşâdü'l-âcizîn Şerh-i Sebâtü'l-âcizîn*) yayımlanmıştır (Kazan 1893, 1910). Otuz-İmeni Abdürrahim'in Türkçe ve Arapça karışık olarak yazdığı *Şerh-i Sebâtü'l-âcizîn* ise henüz basılmamıştır (Taşkent Bîrûnî Şarkiyat Enstitüsü Ktp., nr. 8889, vr. 1^b-61^a). Ayrıca Muhammed Ali Çukurî'nin *A'yân-ı Mâzî* ve Seyyid Habîbullah b. Seyyid Yahyâ Han'ın *Hidâyetü't-tâlibîn* adıyla birer şerh kaleme aldıkları belirtilmektedir. **2. Meslekü'l-muttaĥîn.** Fıkıh ilmine dair Farsça manzum bir eser olup 1112 (1700) yılında yazılmış ve birkaç defa yayımlanmış (Kanpûr 1290/1873; Taşkent 1900), Sûfî Allahyâr eserini Semerkant ve Buhara'daki bazı âlimlere okutup onaylarını almış, bu arada Kûzî Hoca Hâfız Hocoğlu tarafından *Hidâyetü'l-muttaĥîn* adıyla Çağatay Türkçesi'ne çevrilmiştir. Yazma bir nüshası Taşkent'te Bîrûnî Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesi'nde bulunan bu tercüme (nr. 12180) Seyfeddin Seyfullah ve Ekrem Dehkan, Kiril alfabesiyle yayımlamıştır (Taşkent 2012). **3. Murâdü'l-ârifîn.** Farsça tasavvufî bir eserdir (Taşkent 1912; nşr. Abbas Ali Vefâyî, Tahran 1387 hş./2008). Abdülhakim b. Molla Abdürreşid eserdeki beyitleri Tatar Türkçesi'ne çevirmiştir (Kazan 1860). Abdürrahim b. Osman Bulgarî de *Tuĥfetü't-tâlibîn fi şerhi ebyâti Murâdi'l-ârifîn* adıyla Arapça-Farsça bir eser kaleme al-

mıştır (Kâgân 1326/1908). **4. Maĥzenü'l-muĥî'n.** Akaid ve fıkıh konularına dair bu Arapça kitabın bir nüshası Taşkent'tedir (Bîrûnî Şarkiyat Enstitüsü Ktp., nr. 4982). Ayrıca *Necâtü't-tâlibîn*, *Sirâcü'l-âcizîn*, *Fevzü'n-necât* adlı eserler Sûfî Allahyâr'a nisbet edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

M. Kâsım b. Hasan Belhî, *Menâkıb-i İslâm Şeyh*, Özbekistan Fenler Akademisi Bîrûnî Şarkiyat Enstitüsü Ktp., nr. 1590, vr. 19^a-20^a; Abdülazîz Meczûb-i Nemengâni, *Tezkire-i Meczûb-i Nemengâni (Tezkiretü'l-evliyâ)*, Özbekistan Fenler Akademisi Bîrûnî Şarkiyat Enstitüsü Ktp., nr. 2662, vr. 49^b-50^b; Nâsirüddin Buhârî, *Tuĥfetü'z-zâ'irîn*, Buhara 1910, s. 63; Abid Nazar Mahdum, *Sûfî Allahyâr ve Sebâtü'l-âcizîn'i* (yüksek lisans tezi, 1993). İD Sosyal Bilimler Enstitüsü; a.mlf., "On the Sources of Sebâtü'l-âcizîn by Sûfî Allahyâr", *TM*, XXI (2011), s. 239-253; Bedri Sarica, *Allahyâr Sûfî'nin Fevzü'n-necât'i: İnceleme-Metin-Sözlük* (doktora tezi, 1996), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Polâtçân Dâmolla Kayyumov, *Tazkira-i Kayyumiyy*, Taşkent 1998, I, 61-62; Tâceddin Yalçıkuloğlu, *Risâle-yi Azîze: Sebâtü'l-âcizîn Şerhi* (nşr. Bâtırbek Hasan), Taşkent 2000, s. 4-10; S. Gulomov v.dğr., *Kratkiy Katalog Sufiyskih Proizvedeniy XVIII-XX vv iz Sobraniya Instituta Vostokovedeniya Akademii Nauk Respubliki Uzbekistan im. Al-Biruni: [Handlist of Suŷi Manuscripts (18th-20th Centuries) in the Holdings of the Oriental Institute Academy of Sciences Republic of Uzbekistan (Biruni)]*, Berlin 2000, s. 169-171; M. Kencabek, *Termiz Tazkirası*, Taşkent 2001, s. 158-182; Hurmetçân Fikrat – Kâdir Ekber, *Özbek Edebiyatı Tarihi*, Urumçi 2005, s. 283-294; *Sofî Allâyar: Halkara İlmîy Ancuman Materialları* (der. Sayfiddin Sayfullah), Taşkent-Tahran 2005; Necdet Tosun, *Türkistan Dervişlerinden Yâdigâr: Orta Asya Türkçesiyle Yazılmış Tasavvufî Eserler*, İstanbul 2011, s. 67-71; A. Deniz Abik, "Sebâtü'l-âcizîn'in Kazan Sahasında Bir Şerhi: Risâle-i Azîze", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, IV/4 (2007), s. 28-44.

NECDET TOSUN

SUGÜRÎ

(السنغوري)

Ebû Ahmed Abdurrahmân
b. Ahmed es-Sugürî el-Avârî
(1792-1882)

Dağıstanlı
Nakşibendî-Hâlidî şeyhi.

Dağıstan'ın Sugür (Sogratl) şehrinin Avar köyünde doğdu. Tüccar bir babanın oğludur. İlk eğitimini bölgesindeki âlimlerden aldı ve Kur'ân-ı Kerim'i ezberledi. Ardından dinî ilimlerin yanı sıra özellikle matematik ve astronomide tanınan Abdullah es-Sugürî'nin öğrencisi oldu. Genç yaşta Gazikumuk'a giderek Nakşibendî-Hâlidî şeyhlerinden Cemâleddin Gazikumukî'ye intisap etti ve seyrüsülükünü tamamlayıp hilâfet aldı. Daha sonra Sugür'a gelen Ga-